

**ՏԻԳՐԱՆ ԶԷՅԹՈՒՆՑԵԱՆԻ,
ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆԻ, ԱՐՄԵՆԱԿ
ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆԻ, ԱՇՈՏ ՊԱՏՄԱԳՐԵԱՆԻ ԵՒ
ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ
ՂԱԶԱՐՈՍ ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆԻՆ**

ՀԱՅԿ ԱԻԱԳԵԱՆ (haigavakian@yahoo.com)

Շուրջ քառասուն տարի Ղազարոս Ղազարոսեան հարստացուցած է Գահիրէի երաժշտական կեանքը իր դպրապետական, խմբավարական եւ մանկավարժական անդուլ գործունէութեամբ:

Ծնած է Ռոտոսթօ, 1884 Հոկտեմբեր 21ին (ծննդեան վկայականին մէջ նշուած է 1886): Յաճախած է Ռոտոսթոյի Ս. Խաչ թաղի Յիսուսեան նախակրթարանը: 1899 Յուլիսին շրջանաւարտ եղած է Չորլուի Ս. Գէորգեան վարժարանէն ու անմիջապէս ստանձնած վարժարանի երաժշտութեան ուսուցիչի եւ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ դպրապետութեան զոյգ պաշտօնները: 1906-10՝ եղած է Ռոտոսթոյի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ դպրապետը եւ Յիսուսեան վարժարանի երգի ու հայկական ծայնագրութեան ուսուցիչը: 1908ին դպրաց դասը յաջողած է վերածել երկսեռ երգչախումբի: 1910-13՝ վարած է Ադրիանոպոլսոյ Ս. Թորոս եկեղեցւոյ դպրապետութեան եւ Արշակունեան ու Հռիփսիմեան վարժարաններու երգի ու ծայնագրութեան ուսուցիչի պաշտօնները:

Այդ միջոցին քաղաքը կ'այցելէ Սուլթան Ռեշատ, որուն ի պատիւ կազմակերպուած հանդիսութեան կը մասնակցին տասնեակ մը բարձրագոյն վարժարաններու երգչախումբեր (թուրք, յոյն, պուլկար, ֆրանսացի, հրեայ եւն.): Հայկական երգչախումբը մեծապէս գնահատուելով *Մէարէֆի* կողմէ, Ղազարոսեան կը հրաւիրուի թուրք վարժապետանոցի եւ Իթթիհատ Թերաքքը վարժարաններու երգի ուսուցիչի պաշտօնին, զոր կը շարունակէ մինչեւ պուլկարներուն գրաւումը քաղաքին՝ 1913 Մարտին (պալքանեան պատերազմ):

1913 Օգոստոսին, Ռոտոսթոյի ազգային իշխանութեան հրաւերով կը ստանձնէ Ս. Թագ եկեղեցւոյ եւ Յովհաննեան վարժարանի երաժշտութեան պաշտօնները: Կը կազմէ դպրաց դաս եւ երկսեռ երգչախումբ Եկմալեանի քառածայն պատարագի համար, կու տայ երգահանդէսներ: Թրքական *Մէարէֆի* հրաւերով երգ կը դասաւանդէ նաեւ թուրք վարժարաններու մէջ:

1915ին, ծնողքին հետ կը տարագրուի Մեսքենէ, ուր թիֆլիսի զոհ կը դառնան ծնողքը եւ մերձաւոր 24 ազգականներ: Շուրջ մէկ տարի անապատներու մէջ թափառելէ ետք, արկածալից ճամփորդութիւններէ եւ Տէր Զօրի վերջնակայանը տանող Ապուհարարի կարաւանէն հրաշքով փախուստ տալէ ետք, 1916ի երկրորդ կէսին կը հասնի Հալէպ: Անմիջապէս Հա-

Եգիպտահայոց առաջնորդ Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի հրաւերով, 1921 Դեկտեմբերին վերջնականապէս կը հաստատուի Գահիրէ, ստանձնելով Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ դպրապետութեան եւ Գալուստեան ազգային վարժարանի երաժշտութեան ուսուցիչի պաշտօնները, ապա՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ եւ շրջան մը՝ Նուպարեան վարժարանի:

Կազմած է Շնորհալի երգչախումբը, տալով բազմաթիւ երգահանդէսներ կրօնական եւ ազգային երգերով, ինչպէս նաեւ մասնակցելով բազմաթիւ ծեռնարկներու: Երգչախումբը մասնակցած է 1946ի *Անուշ* օփերայի Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ բեմադրութիւններուն¹:

Շուրջ քառասուն տարուայ եգիպտահայ նուիրեալ գործունէութենէ ետք, Ղազարոսեան Դեկտեմբեր 1960ին կը ներկայացնէ իր հրաժարականը եւ հանգստեան կը կոչուի: Կը մահանայ Հելուան (Գահիրէ), 1967 Մարտ 21ին:

Ղազարոսեանի ձեռագիրները կ'անցնին Եդուարդ Յակոբեանին, որուն մահէն ետք՝ 2004ին, այլ կարելի ձեռագիրերու հետ, կը տարածուին տարբեր ուղղութիւններով²: 2000ականներու վերջաւորութեան, եգիպտացի հնավաճառի մը մօտ գտանք Ղազարոսեանի անձնական թղթածրար մը, որուն մէջ կը գտնուէին իր ստացած ձեռագիր նամակները Տիգրան Զէյթունցեանէն, Արշակ Զօպանեանէն, Արմենակ Շահմուրատեանէն, Աշոտ Պատմագրեանէն եւ Արսէն Երկաթէն, ինչպէս նաեւ ինքնագիր ինքնակենսագրական մը եւ քանի մը այլ փոքր նիւթեր³: Զէյթունցեանի եւ Զօպանեանի նամակները ստացած է Ատանա կեցութեան ժամանակ, միւսները՝ Գահիրէ եւ Աղեքսանդրիա:

Ստորեւ կը ներկայացնենք նամակներուն ամբողջականութիւնը, որոնք կը հրատարակուին առաջին անգամ: Նամակներուն պահարանները չեն պահպանուած:

¹ Այս տեղեկութիւնները քաղած ենք 1963 Մայիս 1 թուակիր ինքնագիր-ձեռագիր ինքնակենսագրութենէն, որ յայտնաբերուեցաւ հրատարակուող նամակներուն հետ:

Ղազարոսեանի մասին տես նաեւ՝ ա) Գրիգոր Պատմաճեան, «Անհետացող դէմքեր. Ղազարոս Ղազարոսեան», *Ջահակիր*, շաբաթաթերթ, 30 Մարտ 1967, էջ 3, 6, բ) Յովսէփ Թըզըրեան, «Անձնական յուշեր. Ղազարոս Ղազարոսեան», *Արեւ*, օրաթերթ, 15 Նոյեմբեր 1971, էջ 2, գ) Աւետիս Եափուճեան, *Եգիպտահայ մշակութիւնի պատմութիւն*, Տպ. Արեւ, Գահիրէ, 1981, էջ 291-23:

² Եդուարդ Յակոբեանի ունեցած երաժշտական ձեռագիրերու ճակատագրական ուղիին մասին տես՝ *Ծիծեռնակ*, եռամսեայ երաժշտական յաւելում *Ջահակիր* շաբաթաթերթի, Ե. տարի, Յունուար 1(17):2005, էջ 3-8:

³ Եգիպտացի հնավաճառներու մօտ նման նիւթերու գոյութիւնը բացառութիւն չէ բնաւ: Անոնցմէ գնուած նիւթերու վաճառքը ընդունուած երեսոյթ մը դարձած է eBayի էջերուն վրայ:

Ա. Տիգրան Զեյթունցեանէն⁴

⁴ Մէկ թերթ, գրուած մէկ երեսը, 20.9 x 26.9 սմ.:

Եգիպտահայ երաժիշտներուն մէջ իր արժանատւոր տեղը կը գրաւէ երաժշտահան, մանկավարժ Տիգրան Զեյթունցեան (1892, Մարաշ-1963, Գահիրէ): Ան մեծ նուիրաբերութիւն ցուցաբերած է յատկապէս մանկավարժական ասպարէզին մէջ: Հայկական եւ արաբական դպրոցներու մէջ կազմակերպած է մանկական նուագախումբեր, որոնց համար մշակած է անթիւ ստեղծագործութիւններ, կատարած հայ, եգիպտացի եւ օտարազգի երաժշտահաններու երկերու դաշնակի դիրամատչելի փոխադրութիւններ:

Նախնական ուսումը ստացած է Մարաշի Ամերիկեան ակադեմիա բարձրագոյն վարժարանը, իսկ 1913ին շրջանաւարտ եղած Գերմանական քոլէճէն: Ապա տեսչութեան եւ ուսուցչութեան պաշտօններ վարած է Հարունիէի գերմանական որբանոց-վարժարանը եւ Հասանպէյլիի ազգային որբանոցը, ինչպէս նաեւ Այնթապի Կիլիկեան ճեմարանը:

Տարագրուած է Հալէպ, որմէ ետք Ճիսր ԷլՇուդուրի մէջ եղած է պետական պաշտօնեայ, իսկ պատերազմէն ետք պաշտօնավարած է Տէօրթ Եոլի Քելէկեան որբանոցը իբրեւ աւագ ուսուցիչ եւ առողջապահութեան վերին հսկիչ՝ ուրկէ դրկած է Ղազարոսեանի 1920 Դեկտեմբեր 5 թուակիր ներկայ նամակը:

Կիլիկիոյ պարպումէն ետք, 1922ին հաստատուած է Եգիպտոս, ուր մինչեւ 1955 ստանձնած ՀԲԸՄի Գահիրէի մասնաճիւղի քարտուղարի պաշտօնը: Միաժամանակ, եղած է այցելու ուսուցիչ Գահիրէի Նուպարեան, Գալուստեան, Արարատեան եւ Թաշեան վարժարաններուն մէջ: 1926-30՝ եղած է Գալուստեան վարժարանի հոգաբարձութեան անդամ, 1954ին՝ Եգիպտահայ ուսումնական խորհուրդի անդամ:

Տուած է բազմաթիւ նուագահանդէսներ եւ դասախօսութիւններ (Մանուկ Գ. Ճիգմէճեան, *Խարբերդ եւ իր զուակները*, Ֆրեզնօ, 1955, էջ 369. նաեւ՝ Աւետիս Եափուճեան, էջ 288-90. նաեւ՝ Արտաշէս Հ. Գարտաշեան, *Նիւթեր Եգիպտոսի հայոց պայմանութեան համար*, *հալոր* Բ., Վենետիկ, 1986, էջ 456, 467):

Յաջողած է տպագրել երկու աշխատութիւններ.- ա) *Նոր մեթօդ երաժշտութեան, Ա. շրջան, մանկական նուագախումբ, Ա. եւ Բ. մաս*, Գահիրէ, 1938 (ըստ գիրքի վերջաւորութեան հրատարակուած ցուցակին, Զեյթունցեան հետզհետէ տպագրութեան պիտի յանձնէր *Նոր մեթօդ երաժշտութիւնի* շարունակութիւնը՝ կազմուած չորս հատորէ, մանկական եւ դպրոցական երկու երգարաններ եւ երաժշտութեան համառօտ պատմութիւն մը, որոնք մնացած են անտիպ), Բ) *Ֆրէտերիք Շոբէն*, Գահիրէ, 1950:

Իր երաժշտական յօրինումներէն տպագրած է երկու պրակներ.- ա) *Քայլերդ Նուպարեան ազգային վարժարանի*, Տպ. Նեղոս, Գահիրէ, 1932: Վերահրատարակուած՝ *Ծիծեռնակ*, եռամսեայ երաժշտական յաւելուած *Ջահակիր* շաբաթաթերթի, Գահիրէ, էջ 27-29, Բ) *Քայլերդ ողիմպիական* (1953ի եգիպտահայ ողիմպիական խաղերուն առիթով), Գահիրէ, 1953: Հրատարակած է նաեւ երգեր Աշոտ Պատմագրեանի *Գանձարան հայկական երգերու* ժողովածուին մէջ (Գահիրէ, 1937-1940): Ստորեւ ցանկի բոլոր երգերը միաձայն են, բացի նշուածէն.- ա) *Լուսին* (Լուսին ելաւ ան սարէն, մշակում՝ Տ. Զեյթունցեան, էջ 283), Բ) *Բարի, գեղեցիկ, առաքինի ընկերը մարդուն* (Աշուղ Զիւանի, գրի առաւ՝ Տ. Զեյթունցեան, էջ 303), գ) *Գուլթա-*

ներգ (Արի՝ գուփան, վարի՝ գուփան, խօսք՝ Յ. Թումանյան, մշակում՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 306), դ) *Ձմեռը անցաւ, եկաւ նոր գարուն* (խօսք՝ Հ. Ամիրեան, երաժշտ.՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 308), ե) *Լորինների փակ* (խօսք՝ Ա. Իսահակեան, երաժշտ.՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 309), զ) *Պօղոս Փաշա Նուպարին. Օ՛ն, թող զարնեն քնար, հնչեցնեն շեփոր* (խօսք՝ Ակիլինէ, երաժշտ.՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 313), է) *Ազատութեան մարտիկներին* (խօսք՝ Շուշանիկ Կուրդինեան, ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 321), ը) *Հերոս Անդրանիկ. հերոս մոնչեց, սուլթան դողդղաց* (կամաւորի երգ, գրի առաւ՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 323), թ) *Քըրդի աղջիկ* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 327), ժ) *Հայրենիք* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 343), ժա) *Բարի հրեշտակ* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 344), ժբ) 12. *Սասուն. Իսլամական գող վաշտերը կապաղի* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 345), ժգ) *Քայլերգ մարտական* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 347), ժդ) *Հրաւեր. Կենսք աղանին Նոյեան փայանին* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 348), ժե) *Օրօր, բալա՛ ջան* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 349), ժզ) *Հայաստան. ո՛րն է աշխարհ Հայաստան* (խօսք՝ Մ. Փորթուգալեան, ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 354), ժէ) *Խաղաղ դաշտի որդիք* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 355), ժը) *Հովուերգ. հովիւը սարում փրկեց* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, երկծայն, էջ 356-57), ժթ) *Արանայի կոտորածը. կոտորածն անգույթ, հայերը թող լան* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 358), ի) *Հարսանեկան պարերգ. Տէր հայրն այսօր կարդաց պսակ* (խօսք՝ Ստեփան Համամճեան, երաժշտ.՝ Ս. Զեյթունցեան, ժողովրդական մոթիֆ, էջ 366), իա) *Կամաւորի երգ. ձմեռն անցկացաւ, գարուն է արդէն* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 367), իբ) *Պանդխտի ողբը. օտար երկիր, օտար պանդուխտ կը հեծեմ* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 419), իգ) *Ձեփիւտ Հայաստանի. հայկազն որդի շար գունդ ի պար* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 689), ժդ) *Տղայի փաղը. սիրելի՛ս, մի հապիկ ես* (խօսք՝ Ա. Իսահակեան - *Մանթաշի փերին*, պոէմ - մշակում՝ Ս. Զեյթունցեան (ժողովրդ. մոթիֆ) Ծովագ գաւառի, էջ 692-93), ժե) *Դարդ մ'ունիմ դարդերով* (երգուած Աշուղ Մկրտիչ Լուսարարեանէ, մշակում՝ Ս. Զեյթունցեան, հաւաքած ժողովրդ. երգերէ, էջ 706), ժզ) *Երգ մեծին Վարդանաց. հուր բարկութեան համայն հայոց* (խօսք՝ Ռ. Սետէֆճեանի, ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 713-14), ժէ) *Հայրենիք Կրուն* (ձայնագրեց՝ Ս. Զեյթունցեան, էջ 715):

Մամուլի մէջ հանդէս եկած է յօդուածներով եւ յօդուածաշարերով, որոնցմէ կարելի է առանձնացնել. - ա) «Երաժշտութեան տարրերը եւ անոնց ուսուցումը ազգ. վարժարաններու մէջ» (*Նոր սերունդ*, օրաթերթ, Ատանա, Յուլիս-Օգոստոս 1921), բ) «Եփրատ գոլէճ երաժշտանոցի մէկ նոր յաջողութիւնը» (*Հայաստանի կոչնակ*, շաբաթաթերթ, Նիւ Եորք, 27 Օգոստոս 1932, էջ 889), գ) «Օր. Ալիս Խանդամուր» (*Հայաստանի կոչնակ*, 28 Յունուար 1939, էջ 83), դ) «Պէթովէնի կեանքէն դրուագներ» (*Հայաստանի կոչնակ*, 30 Սեպտեմբեր 1939, էջ 1034-36), ե) «Պէթովէնի կեանքէն դրուագներ (Պէթովէնի վերջին վայրկեանները)» (*Հայաստանի կոչնակ*, 10 Օգոստոս 1940, էջ 784-86), զ) «Ֆրէտէրիք Շոբէն 1810-1849 (իր մահուան հարիւրամեակին առթիւ)» (*Արեւ*, 7 Նոյեմբեր 1949, 5 Յունուար 1950), է) «Լուսովիկ վան Պէթովէնի կեանքէն դրուագ մը» (*Արեւ*, 28 եւ 30 Յունուար 1950), ը) «Հրաշք մանուկը Եոհան Վոլֆկանկ Ամատիուս Մոցարթ» (*Արեւ*, 13 Փետրուար եւ 19 Ապրիլ 1950), թ) «Ֆրանց Լիսթ եւ Օր. Քարոլին» (*Արեւ*, 19 եւ 28 Յունիս 1950), ժ) «Եոհան

Մեծայարգ Տիար Ղազարոս Ղազարոսեան
Երաժիշտ ուսուցիչ՝ Ազգ. Վարժարաններու
Ատանա

Յարգելի Տիար՝

Առջի օր Սուետիացի Տ. Վարդան Քահանան ինձ հաղորդեց Ձեր ապսպրանքը, անմիջապէս գրել տալով մեր աշակերտներէն միոյն, ահաասիկ ներփակ կը դրկեմ:

Պիտի խնդրէի Ձեր Ազնուութենէն որ հաճէիք, Պատարագի երգեցողութիւններէն՝ «Հոգի Աստուծոյ որ զփառակցի»էն յետոյ մինչեւ վերջը, եթէ նօթագրեալ Եկմայեան եղանակը (երկծայն կամ եռաձայն) ունիք, դրկէիք, որովհետեւ ես թէպէտ ունիմ նօթագրուած եւ երկծայն բայց մինչեւ այն մասը կայ, ատկէ զատ «Խորհուրդ խորին»ին ալ ծանր եղանակը չկայ:

Խիստ շնորհակալ պիտի մնամ եթէ դրկէիք զանոնք շուտով, որովհետեւ «ծնունդին» համար կ'ուզեմ տղաքը պատրաստել: Եթէ գրել տալու եւն.ի ծախք ըլլայ պատրաստ եմ վճարել, իսկ եթէ Ձեր քով արդէն տետրակ կայ դրկելիք վերադարձուելու

Սեպասթիէն Պախ (իր մահուան 200-ամեակին առթիւ)» (Արեւ, 12 Օգոստոս եւ 18 Սեպտեմբեր 1950):

Եգիպտահայ մշակոյթի պատմութիւն հատորին մէջ Եափունճեան կը գրէ՝ թէ անտիպ կը մնան «աւելի քան տասնհինգ մեծ օփերաներու պատմութիւնը, ինչպէս նաեւ դպրոցական մեծածաւալ երգարանը, որ կը պարունակէ մօտաւորապէս երեք հարիւր երգեր, աղօթքներ, մաղթանքներ, քայլերգեր, ինչպէս նաեւ ազգային, հայրենասիրական, ժողովրդային, բնութեան մասին, մարգական երգեր: Անտիպ կը մնայ նոյնպէս հայկական ժողովրդական երգերու մեղեդիներով նուագախումբի համար պատրաստուած խառն երաժշտութիւններ» (էջ 290):

1992ին, պատահամբ մեր ձեռքը կ'անցնէր Զէյթունցեանի ձեռագիրերու պատկառելի հաւաքածոյ մը, ուր, սակայն, վերոյիշեալ անտիպներէն ոչ մէկը կը գտնուէր: Զեռագիրերուն մեծամասնութիւնը կը կազմէր դպրոցականներու համար նախատեսուած դաշնակի, նուագախումբի փոխադրութիւններ, որոնք ցոյց կու տային Զէյթունցեանի նուիրումն ու բծախնդրութիւնը մանկավարժական գործունեութեան նկատմամբ: Զեռագիրերը կը բովանդակէին նաեւ հայերէն, անգլերէն եւ արաբերէն երաժշտական դասագիրքեր՝ մեծ մասամբ թերի, որոնք, ինչպէս իրենց բովանդակութենէն կարելի էր դատել, վերոյիշեալ անտիպ դասագիրքերը չէին կրնար ըլլալ: Փոքր մաս մըն ալ կը կազմէին ինքնուրոյն երգեր՝ դարձեալ դպրոցական տարիքի աշակերտներու համար:

Այդ ձեռագիրերէն փոքր ընտրանի մը կը հրատարակուի 2001ին՝ «Տիգրան Զէյթունցեան. տարբեր ստեղծագործութիւններ», Ծիծեռնակ, Յուլիս 2001, Ա. տարի, թիւ 3, էջ 25-35.- ա) *Քայլերգ Հ.Բ.Ը. Միութեան* (երգի եւ դաշնակի համար: Տարբեր է Յարութիւն Սինանեանի համանուն երկէն, որ վաւերացուած քայլերգն է Հ.Բ.Ը. Միութեան), բ) *Քայլերգ կըրլ կայրերու* (դաշնակի համար), գ) *Մանկական երգեր* (երգի եւ դաշնակի համար), դ) *Տէ՛ր, կեցո՛ր դու զհայս* (երգին երկծայն ձայնագրութիւնը):

Զէյթունցեանի գտնուած ձեռագիրերը կը փոխադրուին Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան, ուր կը պահուին մինչեւ այսօր:

համար, այդ անկի լաւ, անմիջապէս կը դրկեմ: Կանխապայտ շնորհակալութիւններով եւ յարգանքներով:

Ձերդ
Տիգրան Զէյթունցեան

Բ. Արշակ Զօպանեան⁵

Սիրելի Պ. Ղազարոսեան

Չեմ գիտեր թէ այս աշնան Փարիզ երթալու ձեր ծրագիրը պահա՞ծ էք թէ ոչ: Կ'ուզեմ որ գիտնաք թէ Երուսաղէմ, ուր երեք շաբաթ մնացի, անհրաժեշտ պէտք կայ ձեզի պէս վարպետ երաժշտի մը: Մեր վանքի եկեղեցւոյ երգեցիկ խումբը խեղճ բան է, որովհետեւ կարող ուսուցիչ մը չունի. տարրերը կան, լաւ ծայն ունեցող մանչեր ու աղջիկներ, ուսուցիչը կը պակսի:

Երուսաղէմ այսօր՝ անգլիական հովանաւորութեան տակ՝ միջազգային կարեւոր կեդրոն մը ըլլալու վրայ է, բացի իբր Սրբազան Քաղաք իր ունեցած անզուգական հմայքէն. ու թէ ինչ պատկառելի ու մեծարժէք հաստատութեան մէջ է մեր վանքը, պէտք չունիմ քեզի բացատրելու:

Եթէ Ատանայի մէջ ձեր գործը շարունակելու համար ձեզմէ յաջորդ մը հասցուցած էք եւ մտադիր էք երթալ Փարիզ, շատ լաւ պիտի ընէիք անկէջ առաջ Երուսաղէմ անցնելով, ուր գոնէ քանի մը ամիս մնալով կրնաք լաւ խումբ մը կազմել: Ինչ պայման որ առաջարկէք վանքը վստահ եմ որ կ'ընդունի: Եթէ համաձայն էք, գրեցէք Հ. Մեսրոպ Նշանեանին (Rev. Père Mesrob Nishanian, couvent arménien de St. Jacques, Jérusalem):

Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս
Ա. Զօպանեան

Յ. Գ. – Ուրիշ օր առաջ եկայ ինչ, 8 օրէն նորէն Երուսաղէմ կ'երթամ եւ անկէջ կ'սպասեմ Ձեր պատասխանին: Ժառանգաւորացի աշակերտաց թիւը 25 է, որ 30ի պիտի հասնի: Տասը որք Հալէպէն հետս բերի, շատերը Ձեր աշակերտներէն են:

⁵ Երկու թերթ, տարբեր չափեր: Նամակը անթուակիր է եւ առանց վայրի:

Նամակին մէջ Զօպանեան կը գրէ Երուսաղէմ կատարած այցելութեան մասին, ապա կը նշէ 16օրեայ կեցութիւնը «հոս»՝ ուրկէ դրկած է նամակը, եւ կը տեղեկացնէ Երուսաղէմ վերադառնալու մտադրութիւնը:

Զօպանեանի առաջին այցելութիւնը Երուսաղէմ կայացած է 1921 Ապրիլին (Յիմէնսէ, «Պ. Արշակ Զօպանեան Երուսաղէմի մէջ», *Արեւ*, 25 Ապրիլ 1921, էջ 1-2), որմէ ետք Մայիսին գտնուած է Պէյրութ, կրկին Երուսաղէմ վերադառնալու մտադրութեամբ («Պ. Արշակ Զօպանեան», *Արեւ*, 9 Մայիս 1921, էջ 3): Ուրեմն, նամակը գրուած ըլլալու է 1921 Մայիսին, Պէյրութէն:

Քանի մը ամիս առաջ՝ 1920 Դեկտեմբերին, Զօպանեան այցելած էր Ատանա, ուր կը բնակէր ու կը պաշտօնավարէր Ղազարոսեան: «Երիտասարդ Տղամարդոց Քրիստոնէական Ընկերակցութեան» (YMCA) սրահին մէջ Զօպանեան ներկայ եղած ու ճառախօսած էր ի պատիւ Ժիմ Չանգալեանի սարքուած թէյասեղանին, որուն ընթացքին Ղազարոսեան մեներգած էր *Հայրիկ*, *հայրիկ* երգը (Էլան (*Հայ ծայն*), «Թէյասեղան ի պատիւ Պ. Չանգալեանի Ատանայի մէջ», *Արեւ*, 24 Յունուար 1921, էջ 3): Դեկտեմբերի վերջաւորութեան Զօպանեան մեկնած էր Ատանայէն («Թէյասեղան մը», *Արեւ*, 24 Յունուար 1921, էջ 3): Այս այցելութեան Զօպանեան ծանօթացած ըլլալու է Ղազարոսեանի գործունէութեան ու կարողութեան:

Գ.- Արմենակ Շահմուրատեանէն⁶

Ալեքսանդրիա – Չորեքշաբթի
Յարգելի Պրն. Ղ. Ղազարոսեան
Գահիրէ

Սիրելի բարեկամ

Առի Ձեր նամակը, շնորհակալ եմ կրած նեղութեանդ համար: Սրուանձտեանը⁷ չունի *Ո՛հ ինչ քաղցր բան* երգը, միւս երգերը ձեռագիր լինելուն, մէկու մը չի տար, հակառակ խնդրանքիս, որովհետեւ ինքը կ'ուզէ տպագրել տալ յարմար ատենի մը⁸:

⁶ Երկձալ մէկ թերթ, թերթը՝ 27.2 x 21.2 սմ., Ալեքսանդրիայէն գրուած, անթուակիր: Ըստ բովանդակութեան, ան գրուած է Վաղարշակ Սրուանձտեանցի Ալեքսանդրիոյ երգահանդէսէն ետք եւ Շահմուրատեանի նոյն քաղաքը տալիք երգահանդէսէն առաջ: Սրուանձտեանցի երգահանդէսը տեղի ունեցած է 1925 Մարտ 14ին, իսկ Շահմուրատեանինը տեղի պիտի ունենար 1925 Ապրիլ 4ին: Եւ քանի որ նամակի գրութեան օրը Չորեքշաբթի մըն է, ուրեմն ան գրուած պէտք է ըլլայ 1925 Մարտ 25ին կամ Ապրիլ 1ին: Ապրիլ 1ը ատելի հաւանական է, քանի որ նամակին մէջ կը նշէ՝ թէ երգահանդէսին համար «ամէն ինչ պատրաստ է»:

⁷ 1923 Մայիսին, Ալեքսանդրիոյ թեմական ընտրութիւններուն կը յաղթանակէ ՀՅ Դաշնակցութիւնը, որ կը սկսի վարել առաջնորդական աշխատանքը: Նոյն տարին, ղեկավարութիւնը Ալեքսանդրիոյ Պօղոսեան ազգային վարժարանի տնօրէնի պաշտօնին կը հրաւիրէ Նիկոլ Աղբալեան, որ կարողապէս կը վարէ դպրոցը մինչեւ դաշնակցական շրջանի ամառը՝ 1928: Իր կարգին, 1924ին, վարժարանի երաժշտութեան ուսուցիչի պաշտօնին համար Աղբալեան կը հրաւիրէ Կոմիտաս վարդապետի սաներէն Վաղարշակ Սրուանձտեանց, որ ընդամենը երեք տարի առաջ (1921) ամառած էր Պերլինի Երաժշտանոցի դաշնակի եւ խմբավարութեան բաժինները եւ սկսած փայլեցնել իր տաղանդը: Ան նոյնպէս այդ պաշտօնին կը մնայ մինչեւ 1928, որմէ ետք կը մեկնի Մ. Նահանգներ:

Պաշտօնավարութեան չորս տարեշրջաններուն՝ 1924-28, դպրոցէն անդին կը կազմակերպէ երգչախումբեր եւ կը զբաղի անձնական յօրինումներով: Մինչեւ Եգիպտոս գալը, Սրուանձտեանց արդէն տպագրած էր իր յօրինած ու մշակած *Հայ երգեր* յայտնի շարքի առաջին երեք ժողովածուները (թիւ 1՝ Փարիզ, 1921. թիւ 2՝ Փարիզ, 1922. թիւ 3՝ Լայփցիկ, 1923): Շարքի թիւ 4-7ը կը յօրինուին ու կը պատրաստուին Ալեքսանդրիոյ մէջ եւ կը տպագրուին Փարիզ (թիւ 4-5՝ 1926, թիւ 6-7՝ 1927): Այս շրջանին, Սրուանձտեանց կը ծանօթանայ 1924ին Ալեքսանդրիա հաստատուած եւ Պօղոսեանի մէջ ուսուցչութեան պաշտօն ստանձնած Հմայեակ Շէմսին, որուն բանաստեղծութիւններուն վրայ կը յօրինէ մեներգեր եւ խմբերգեր, զանոնք ամփոփելով *Հայ երգերու* վեցերորդ շարքին մէջ:

⁸ Ասիկա չի խանգարեր՝ որ Ալեքսանդրիոյ 1925 Ապրիլ 4ի երգահանդէսին, Շահմուրատեան իր նուագացանկին մէջ առաջին անգամ ընդգրկէ Սրուանձտեանցի մշակած *Տըլէ եամանը* (*Հայ երգեր*, թիւ 2): Այս գործը, Սրուանձտեանցի *Ալագեազ բարձր սարինի* (նոյն տեղը) հետ միասին, պիտի դառնային մեներգիչի նուագացանկային կարեւոր երգերէն:

Իր Concert-ը իրեն տուած է 60 ոսկի զուտ շահ, հակառակ անելորդ ծախսերու⁹: Թողած տպատրոփինը թեր ու դէմ է՝ ըստ ոմանց աղէկ, միջակ կամ թոյլ: Աւելի ճիշդ, ըստ իս, թերթերուն մէջ արտայայտուածը՝ ամենէն շիտակն է¹⁰: Նպատակ չունի այլեւս այս saison-ին ուրիշներ տալ, ցրուեց խումբը¹¹: Հիմակուրնէ կը պատրաստուի եկող saison-ին համար մէկ-երկու օփերէթներ պատրաստել եւ ամառը հոդ գալ տեղոյն վրայ եւս խումբ պատրաստել¹²: Ինքը շատ գոհ է եղած արդիւնքէն եւ լաւատես՝ ապագայի մասին:

Դուք ի՞նչ կ'ընէք, կը յուսամ թէ պատարագի գործը յաջող կը քալէ ու արդիւնքը նպաստաւոր պսակը ըլլայ թափած ջանքերուդ, որուն կը փափագիմ իբր Ձեզի բարեացական մը:

Գէորգի հիւանդութիւնը ինձ ցաւ պատճառեց, յանցանքը քիչ մը ալ իրենց է եթէ չըսեմ մեծամասամբ: Տունը միշտ courant d'air-ի մէջ է, որովհետեւ միշտ կը խաղայ, կը քրտնի տղան, արդիւնքն ալ բնականաբար պիտի ըլլայ՝ պաղառութիւն: Չը մոռնաք իրենց յայտնել, այսինքն Տէր եւ Տիկ. Տէր Պաղամեաններուն, իմ բարեւներս,

⁹ Վաղարշակ Սրուանձտեանցի 130 անդամներէ կազմուած Գողթան երգչախումբի երգահանդէսը տեղի ունեցած է 1925 Մարտ 14ին, Աղեքսանդրիոյ Թատրոն Քիւրսալի մէջ (*Արեւ*, 5 Մարտ 1925, էջ 3):

¹⁰ *Յուսաբերի* անանուն թղթակիցը կը գանգատի Քիւրսալ թատրոնի աքուսթիք տկարութենէն՝ որ խանգարեց ծային տարածումը: Նաեւ, երգչախումբի անդամներու անկարողութենէն: Մանրամասն նկարագրութենէ ետք կ'եզրակացնէ. «Առաջին համերգին բոլոր լաւ կողմերը արդիւնք էին Պ. Սրուանձտեանցի կարողութեան ու ճարտարութեան իսկ թերութիւնները՝ խումբին անխնամ կազմութեան» (Թղթակից, «Պ. Սրուանձտեանցի համերգը», *Յուսաբեր*, 19 Մարտ 1925, էջ 2): Իր քննախօսականին մէջ էլան կը նշէ՝ որ յաջողութիւն մըն է այսպիսի աննպաստ պայմաններու մէջ համերգ կազմակերպելը, քանի որ շատ դժուար է գաղութի մէջ երգչախումբ կազմելը, կապուած յատկապէս իգական սեռի բնականաբար բարձրանալուն հետ (էլան, «Հայ համերգը», *Արեւ*, 20 Մարտ 1925, էջ 1-2):

¹¹ Խումբի ցրումը որոշ քննադատութեան տեղիք կու տայ: Երգչախումբի անդամներէն մէկը ցրումին պատճառը կը համարէ նոյնինքն Սրուանձտեանցը, որ հակառակ համերգի յաջողութեան, անշնորհակալ վերաբերմունք ունեցած է անդամներուն նկատմամբ (Ժիլ Ս. Նօրեմբի (Աղեքսանդրիա), «Հայ համերգ մը», *Կապուոշ*, Կ. Պոլիս, 26 Ապրիլ 1925, էջ 18):

¹² Եղած է օփերէթ պատրաստելու ծրագիր մը, ինչպէս կը տեղեկացնէ *Սֆինքս*. «Կը լսենք թէ Պ. Սրուանձտեանց կազմակերպելու վրայ է օբերէթի նուագախումբ մը բեմադրելու համար անմահն Չուհաճեանի *Լէպլէպիճի հօր հօր աղան*» (6 Ապրիլ 1925, *Սֆինքս*, Ա. տարի, թիւ 5, էջ 3): Ծրագիրը երբեք չ'իրականանար:

յարգանքներս, ինչպէս եւ Վարդանեանին, Տօնիկեանին, մեր Մելիքին¹³: Այստեղ ամէն ինչ պատրաստ է, կը սպասեմ ապրիլ 4-ին¹⁴:

Երուսաղէմ նամակ գրուած է մէկ-երկու անձնատրութեանց, հաւանաբար ստացուի պատասխանները մինչեւ Concert-ի օրը¹⁵: Violoncelle-ի խնդիրը¹⁶, գալուս պէս, հետեւեալ օրը կարգադրեցի: Մինչդեռ քիչ մնաց որ ինծի պարապ տեղ 10 ոսկիի ծախք մը ընել պիտի տային... յիմարներ:

Անկեղծ բարեւներով միշտ Ձերդ
Ա. Շահ-Մուրատեան

Դ.- Արմենակ Շահմուրատեանէն¹⁷

Պէյրութ, 21.5.925

Սիրելի Պր. Ղ. Ղազարոսեան

¹³ Հաւանաբար՝ Մերկեր Մելիք, պոլսահայ յայտնի երաժիշտ՝ մասնագէտ արեւելեան եւ եկեղեցական երաժշտութեան, որ 1913ին հաստատուած էր Գահիրէ (Գրիգոր Պասմաճեան, «Երաժիշտ Մերկեր Մելիք», *Ջահակիր*, 12 Մարտ 1964, էջ 4), եւ յաջողած էր 1925 Մարտ 29ին, Ռամէս Թատրոնին մէջ բեմադրել իր հեղինակած (խօսք եւ երաժշտութիւն) *Ութուննոց փեսան* երեք արար օփերէթը (*Արեւ*, 25 Մարտ, էջ 3 եւ, 1 Ապրիլ 1925, էջ 2): Այս ներկայացումը կը կայանար Շահմուրատեանի Գահիրէի երգահանդէսէն (15 Մարտ 1925) ընդամենը երկու շաբաթ ետք: *Ութուննոց փեսան* ուրիշ բեմադրութիւն մըն ալ կ'ունենայ 1936 Ապրիլ 23ին, Թատրոն Ռիցի մէջ («Նուագահանդէս մը», *Արեւ*, 18 Մայիս 1936, էջ 3): Օփերէթին բառերը կը տպագրուին Գահիրէ, տպարան Սահակ Մետրոպ, 1932: Մելիք Գահիրէի մէջ տպագրած է նաեւ երկու այլ գիրքեր՝ *Ժողովրդական վիճակարան* (1920) եւ *Քնարերգական հաւաքածոյ* (անթուակիր):

Մելիքի շնորհիւ փրկուած են Համբարձում Լիմոնճեանի կարեւոր ձեռագիրներ («Համբարձում Լիմոնճեանի աշխատութիւնները՝ Մերկեր Մելիքի թարգմանութեամբ եւ ծանօթագրութեամբ», *Ծիծեռնակ*, Յունուար, 1(17):2005, էջ 3-122):

¹⁴ Բացի զանազան ձեռնարկներու իր մասնակցութիւնը բերելէ, Շահմուրատեան Եգիպտոսի մէջ տուած է 11 երգահանդէսներ՝ 1912 Փետրուար 19 (Գահիրէ), Մարտ 12 (Աղեքսանդրիա), 1913 Յունուար 15 (Գահիրէ), 1922 Փետրուար 19 (Գահիրէ), Փետրուար 28 (Աղեքսանդրիա), 1925 Մարտ 15 (Գահիրէ), Ապրիլ 4 (Աղեքսանդրիա), Մայիս 3 (Գահիրէ), 1927 Դեկտեմբեր 24 (Աղեքսանդրիա), 1928 Յունուար 15 (Գահիրէ), Ապրիլ 1 (Գահիրէ), Ապրիլ 14 (Աղեքսանդրիա) (*Արմենակ Շահ-Մուրատեան. ժամանակագրութիւն, յօդուածներ, երգացանկ*, պատրաստեց՝ Հ. Ա., Գահիրէ, *Ջահակիր* շաբաթաթերթ, Յաւելուած, ԺԸ:2018, էջ 167-68, 178, 184, 393, 395, 428, 430, 433-34, 478-80, 483-85):

Նամակին մէջ յիշատակուած 1925 Ապրիլ 4ի երգահանդէսը կը կայանայ Աղեքսանդրիոյ Ամերիկեան Միսիոնի սրահին մէջ, դաշնակի նուագակցութեամբ Ժ. Փասքարելլոյի, մեներգելով Անուշաան Տէրղետոնդեանի, Վաղարշակ Սրուանձտեանցի, Կոմիտաս վարդապետի, Ռոմանոս Մելիքեանի, Արա Պոյաճեանի, Չայքովսքիի, Մասլնէի գործերը:

¹⁵ Եգիպտոսէն ետք Շահմուրատեան կ'անցնի Երուսաղէմ, ուր 1925 Մայիսին երգահանդէս կու տայ (*Արմենակ Շահ-Մուրատեան. ժամանակագրութիւն*, էջ 438):

¹⁶ Ապրիլ 4ի երգահանդէսի թաւջութակահարն էր՝ մաէսթրօ Լանզոնի:

¹⁷ Երկծալ երկու թերթեր, թերթը՝ 27.2 x 21.2 սմ.:

Հելիոպոլիս

Ազնիւ բարեկամ

Հիանդութիւնդ ինձ ցաւ պատճառեց, թուամորթ ու վախկոտ լինելուդ պատճառաւ: Այդ բոլորը արդիւնք է հակաառողջապահական պայմաններու տակ ապրելուդ: Այնչափ կը հագնիք ու տաք որ որեւէ նոյնիսկ, հեռի քէնէ... չորքոտանին, շատոնց իվեր ոտքերը դէպի վեր ցցած կ'ըլլար: Խորհուրդ կուտամ քեզի որ մեր տնեցոց կերակուրի լամպայի պէս հատ մը առ, դուրս ելած պահուն վառած – յետոյքիդ վրայ գամէ որ շարունակ տաք ըլլաս ու քուռանտէրէ չը վախնաք: Ինչ եւ իցէ եղածը անցած է ու չը կարօտի Ձեզ ուրիշ անգամ:

Շնորհակալութիւն կրած նեղութեանդ համար: Նամակդ առի ու իմիններուս մասին անհոգ եմ ալ: Այստեղ բարեկամիս մէկը որ ներկայ եղած էր Դպրոցասէրի նուագահանդէսին, պատմեց ինձ որ ծախողած է եղեր ան իմինիս պէս: Այս ժողովուրդը մաքուր, հոգեպարար, վեհ, ազնուացնող *musique* չը սիրեր այլ՝ շնական, անբարոյական, լինելով ինքը անբարոյական ու շնական:

Կը ներէք որ, ինչպէս ալ մեր տնեցիները, եկած օրէս Ձեզ քառթ մ'իսկ չը գրեցի, դիւրին բան չէ անծանօթ վայր այցելել, մանաւանդ գործի մը մտադրութեամբ մարդիկ գտնել, իրար քովէ քով բերել, թատրոն վարձել, եւն. եւն.:

Իվէզեանը¹⁸, ճիշդ է ինձ հետ նեղուեցաւ ու ժամավաճառ եղաւ, շատ բարեսիրտ տղեկ մըն է, պատմեցի իրեն հարկ եղածը, մանաւանդ իր գրքոյկի մասին, ինքն ալ համոզուեցաւ¹⁹: Աս ալ *compositeur* հռչակուելու մոլուցքէն բռնուած է... ուրիշներու

¹⁸ Յակոբ Իվէզեան (1891, Մարաշ–1943, Պէյրութ): 9 տարեկանին Մարաշի մէջ սկսած է հետեւիլ ջութակի դասերու, 1911ին հիմնած է երգասիրաց ընկերութիւնը, ապա երաժշտութիւն դասաւանդած Այնթապի Կեդրոնական Թուրքիոյ Քոլէճին մէջ: Երաժշտութիւն ուսանելէ ետք ժընեւ, 1912ին Այնթապի մէջ կը սկսի իր երաժշտական մանկավարժական եւ կատարողական գործունէութիւնը, հիմնելով երգչախումբ, նուագախումբ եւ ֆանֆառ:

1915ին կը բռնագաղթօվի Հալէպ, ուր կը կազմէ երգչախումբեր եւ կը զբաղի մանկավարժութեամբ: 1921ին կը փոխադրուի Լիբանան՝ Ճունիէի, Ճիպէյի եւ Ղազիրի որբերուն եւ կարօտեալներուն համար դասաւանդելով երաժշտութիւն: 1924ին վերջնականապէս կը հաստատուի Պէյրութ, ուր 1925ին կը հիմնէ երգչախումբ, դաշնակի վաճառքի եւ վերանորոգումի տուն եւ Նուագ երաժշտական հրատարակչութիւնը՝ որուն միջոցով կը տպագրէ իր դասագիրքերը: 1932ին կը հիմնէ նուագախումբ եւ Քնար երգչախումբը, տարեկան երգահանդէսներուն ներկայացնելով հայրենասիրական ու կրօնական երգեր, ինչպէս նաեւ ծաւալուն գործեր (Roubina Artinian, “Armenian Choirs in Lebanon, 1930-1980: A Bridge Between the Past and the Present,” *Armenians of Lebanon: From Past Princesses and Refugees to Present-Day Community*, edited by Aïda Boudjikianian, Haigazian University, Beirut, 2009, էջ 134-37):

¹⁹ Յակոբ Իվէզեանի հրատարակած գիրքերն են.- ա) *Տարերք ծայնագրութեան* (Պէյրութ–Սուրիա, 1924), բ) *Երաժշտական եւ ծայնագրական գիտելիքներ. դասագիրք ծայնագրութեան* (Պէյրութ, 1926), գ) *Ձայնագրեալ նոր երգարան միաձայն եւ երկձայն. Գ. մաս. զուարթ երգեր հայկական օրերէթներէ* (Պէյրութ, Նուագ հրատ., 1926), դ) *Ձայնագրեալ նոր երգարան. Ա. մաս. ազգային ընդիր երգեր*

պէս հազիւ թէ գաղափար ունի compositionի մասին, արդէն հազար անգամ յօշոտ-
 ուած, այլանդակուած ազգային, խմբական, արդէն գոյութիւն ունեցած երգերը, քիչ
 մը պոչը կսմթելով կամ կրծելով, ստորակէտը կէտի, վերջակէտը՝ բոյթի (իրենց
 ցրուած ու բթացած ուղեղին պէս) փոխելով հրապարակի վրայ կ'ուզէ երեւնալ... Կո-
 միտասի աշակերտներուն պէս... խեղճ, *Բամ փորորան, Տէր կեցոն* են. են. հազար
 ափսոս, ինչե՛ր չը տեսան ու պիտի տեսնան...²⁰:

Իբրեւ violonist, իր հասկացողութիւնը շատ հասարակ է, նուագած ատեն բնաւ
 չը հետեւիր չափի, եղանակի վերլուծումին, հակառակ երաժիշտ ըլլալուն: Ուսուցչու-
 թիւնը շատ սուղի նստեր է իրեն այդ տեսակէտով, սակայն ատոր հակառակ, զգա-
 ցում ունի, դէքնիք ո՛չ, հաճելի է արշէն²¹, նուագելիք եղանակը չը հասկնար կամ ի
 վիճակի չէ արտայայտելու: Յրուած միտք մ'ունի խօսած պահուն, ու չես կարող որոշ
 բան մը հասկնալ, ինչպէս ամէն բողոքական, տափակ է, հեզ է, խոնարհ է, ինչպէս
 ալեքսանդրապօլցիները պիտի ըսէին՝ ամէն բարի մարդուն *իշդէ հայկան է*, կոկո-
 վազուրկ: Նոյն բանը իրեն ըսած ատենս խնդաց քահ, քահ: Խոստովանեցաւ որ մի-
 այն լուսաւորչականները՝ կոկովաւոր են, այդ բառը արտասանած պահուն ըսի ի-
 րեն. «Հրամներ ես...», եթէ կ'ուզե՛ս, սիրելիս Ղազարոսեանը՝ դուն ալ հետը անոյշ
 ըրէ...:

Ես իրեն նուագել կուտամ երգահանդէսիս մէջ, որ իր դիրքը քիչ մը բարձրանայ,
 նոյն իսկ հայերուն քովը, թոյլ կուտայ իրեն չալընճի²² պէս պարզ քէմէնէճիութիւն²³

(Պէյրութ, Նուագ հրատ., 1927), ե) *Ձայնագրեալ նոր երգարան. Բ. մաս. ժողովր-
 դական ընտիր երգեր* (Պէյրութ, Նուագ հրատ., 1927), գ) *Ձայնագրեալ երգեցո-
 դութիւն Ս. Պապարագի. միածայն եւ երկծայն* (Պէյրութ, Նուագ հրատ., 1927), է) *Ձայնագրեալ նոր երգարան. Դ. մաս. դաշնակի եւ երգչախումբի համար* (Պէյրութ,
 Նուագ հրատ., 1928), ը) *Ձայնագրեալ նոր երգարան* (Պէյրութ, Նուագ հրատ.,
 1934), թ) *Դասագիրք ձայնագրութեան, Ա. տարի, Ա. պրակ* (Պէյրութ, Նուագ
 հրատ., 1934) [Լիբանանահայ գիրքը 1894-2012. մատենագիտական ցանկ, աշխ.՝
 Անդրանիկ Տազեւեան եւ Արմէն Իւրնէշեան, Հայկազեան համալսարանի հրատ.,
 Պէյրութ, 2003, էջ 147. նաեւ՝ Ժիրայր Դանիէլեան, *Մատենագիտութիւն ընդդէմ
 ցանկագրումի*, Պէյրութ, Տպ. ԿԸՄՏԿ, 2018, էջ 11-13, 15, 18):
 Շահմուրատեանի յիշատակած գրքոյկը պէտք է վերաբերի 1924ի *Տարերք ձայ-
 նագրութեանին*:

²⁰ Շահմուրատեան կը յիշատակէ յատկապէս այս երկու երգերը՝ *Տէր, կեցո դու
 զհայս եւ Բամ փորորան*: Հազիւ թէ յայտնի երգիչին գոհացում տային Իվէզեանի
 մշակումները: *Բամ փորորանը* միշտ եղած է Շահմուրատեանի երգահանդէսնե-
 րու պսակը, զայն Պոլսոյ մէջ 1914ին ձայնագրած է Կոմիտաս վարդապետի մշա-
 կումով եւ դաշնակի նուագակցութեամբ (Orfeon Record 11598) եւ հազիւ թէ ըն-
 դունէր տարբեր մշակում մը: Նոյն տարին Կոմիտասի հետ ձայնագրած է նաեւ
Տէր, կեցո դու զհայսը (Orfeon Record 11585):

²¹ Archet = աղեղ (ջութակի):

²² Պոլսական բարբառով «չալընճի» կը նշանակէ «նուագաճու. musicien» (Հր. Աճառ-
 եան, «Թուրքերէնի ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ եւ թուրքերէնէ փոխառեալ բա-
 ռերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ», *Էմինեան ազգագրական ժողովածու,
 հատոր Գ.*, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 266):

²³ Զուլթակահարութիւն:

ընել, Հայկական որբւէ հաաքոյթի մէջ, լինի ան երգահանդէս, ներկայացում, *Աշուղ Ղարիպի* պէս օպերէթներ են. են, [անընթեռնելի]: Խստիւ յանդիմանեցի զինքը իր նոր ամուսնոյն առջեւ, հազիւ թէ երեք ամիս կընէ ամուսնութեանը հայ որբի մը հետ²⁴: Խոստացաւ Ձեզ գրել նամակ²⁵, վերջերս, քանի մօրէ ի վեր կինը քիչ մը հիւանդ է, կը խորհիմ: Այսչափ ալ Իվէզեանին մասին, գէշ տղայ չէ ու չափազանց հաճոյակատար ու ուրիշին օգտակար ըլլալու պատրաստակամ, խմորը շատ աղէկ է եւ ուրախ եմ ըսել որ ամէնուրեք կը դասախօսէ ու կեանքը լի ու լի կը շահի ու աւելցնելու ալ ի վիճակի, ձեզի պէս, սակայն առանց Ձեր առեւտրական *sens* ունենալով ինչպէս եւ կարողութիւնը: Գիտէք թէ ինչպէս Դուք սատանայ գունդ ու կծիկ մ'էք ու չարու ես կարող...:

Երգահանդէսիս համար, որ տեղի պիտի ունենայ եկող շաբաթ երեկոյեանը, ամէն ինչ պատրաստ է, տեսնենք ի՞նչ պիտի ծնի, աղջիկ՞ թէ մանչ, թերեւս առաջին, որովհետեւ տաքերու ազդեցութեան տակ, մանչ չի ծնիր, մարմինները կը թուլնան, ինչպէս քուկինդ... մանչի համար պէտք է տրամադրութիւն, ոյժ, ձիգ եղած մարմին... հրամներ ես... են. են.:

Անշուշտ այս նամակը կարդալէդ ետքը պատռելու էք, չըլլայ թէ միւս երեսնիդ պղծէ ու ծայրը քեզ հասնի:

Եկող երեքշաբթի կամ չորեքշաբթի պիտի մեկնիմ Հալէպ, եթէ պէտք տեսնեմ ու ժամանակ ըլլայ հոս երկրորդ մ'ալ տալ, վերադարձիս կը յետաձգեմ:

Առ այժմ գրեցէք ինձ միեւնոյն հասցէին c/o P. O. Box 480:

Ընդունեցէք բարեկամական զգացումներս, բարեւներ շատ ու շատ մերոնց, իր համար իմ ժորժիկը, իսկ դուն իրեն ճուճիկը...

Միշտ Ձերդ անկեղծօրէն՝

Ա. Շահ-Մուրատեան

Մեր Մելիքին բարեւներս յայտնել չը մոռնաք: Նաեւ՝ սիրելի Վարդանեանին եւ Տօնիկեանին:

Ե.- Աշուղ Պատմագրեանէն²⁶

²⁴ Իվէզեան 1925ին ամուսնացած է սիրող երաժիշտ Սաթենիկ Զիպարեանի հետ (Artinian, էջ 135):

²⁵ Իվէզեան եւ Ղազարոսեան եղած են նախկին ծանօթներ: Անոնք միասին աշխատակցած են Հալէպի մէջ, 1919 Յուլիս 23ին, Սինեմա Օրիանթալի սրահին մէջ կազմակերպելով երգչախումբի եւ նուագախումբի մեծ նուագահանդէս մը ի նպաստ Հայ Օրիորդաց Միութեան Պատասպարանի, Իվէզեան ստանձնելով նուագավարութիւնը, Ղազարոսեան՝ խմբավարութիւնը: Յայտագիրի ընթացքին նուագախումբը նուագած է հատուածներ Մոցարթի *Տոն ժուանէն* եւ *Ֆիկարոյի հարսնիքէն*, Պալալտիէօյի *Քալիֆ Պաղտապէն*, երգչախումբը կատարած է Կոմիտաս վարդապետ՝ *Շորորա*, *Հով լինի*, *Գութաներգ*, *Քաղիան* եւ *Առաւօտուն բարի լոյս*, ինչպէս նաեւ՝ *Բամ փորորան* (մշակում Իվէզեանի), Ամերիկեան մարշ, Անգլիական մարշ, Արաբական մարշ (Ահմէտ էֆ.), անգլիական պարերգ, Մարսելէզ, *Մեր հայրենիք ազադ անկախ*: Իվէզեան ջութակով մենակատարած է *Տանս ցիկանը* դաշնակի նուակցութեամբ Օր. Կ. Սալիպեանի, իսկ Պր. Տ. Պայրամեան (ջութակ) եւ Օր. Ր. Պայրամեան (դաշնակ) նուագած են Կրիկի Սոնաթը (տեղեկութիւնները՝ տպագիր յայտագիրէն):

²⁶ Երկձալ մէկ թերթ, թերթը՝ 27.5 x 21.8 սմ.:

Սիրելի Պ. Ղազարոսեան
Ազնիւ եւ սիրելի բարեկամ!

Աշոտ Պատմագրեան (1898, Թաւրիզ-1982, Պէյրութ) 1936-41՝ ապրած ու գործած է Եգիպտոսի մէջ, ուղեկցութեամբ տիկնոջ՝ սուիրանօ Ռոզ Պատմագրեանի: Իր յուշերուն մէջ կը շեշտէ՝ որ Եգիպտոսի «*տարիները եղան իմ երաժշտական գործունէութեան ամէնից արդիւնաւէտ, օգտաշատ եւ խանդավառ շրջանը*» (Ա. Պատմագրեան, *Իմ յուշերից*, Տպ. Տօնիկեան, Պէյրութ, 1978, էջ 203):

1936 Մարտին գալով Եգիպտոս, նպատակ ունէր քանի մը նուագահանդէս տալէ ետք Սեպտեմբերին մեկնիլ Փարիզ: Բայց նուագահանդէսներուն անսպասելի յաջողութիւնները տարբեր ուղի մը պիտի նախագծէին: Նախ Ռոզ Պատմագրեան Գահիրէի մէջ կու տայ կարետոր մենահամերգ մը՝ 1936 Ապրիլ 8, Ամերիկեան համալսարանի Օրիէնթըլ Հոլ: Ապա, Մայիս 9ին, նոյն համալսարանին մէջ կը կայանայ Պատմագրեանի անդրանիկ նուագահանդէսը՝ երգչախումբով եւ նուագախումբով, որ որոշ փոփոխութիւններով՝ իբրեւ հրաժեշտի համերգ, կը կրկնուի Մայիս 23ին, Լիսէ Ֆրանսէ: Պատմագրեանի երգչախումբ-նուագախումբի համերգը Աղեքսանդրիոյ մէջ տեղի կ'ունենայ Յունիս 21ին, Ալիամպրա սրահ, իսկ Ռոզ Պատմագրեանի Աղեքսանդրիոյ մենահամերգը՝ Յուլիս 9ին, Ամերիքըն Միշընի սրահ:

Չէխ երաժշտահան եւ նուագավար Եոզէֆ Հիպէլ, որ 1921-46՝ կարետոր եւ ազդեցիկ գործունէութիւն ծաւալած էր Եգիպտոսի մէջ, 1936ին կը հանդիսանար Գահիրէի Եգիպտական Պետական Ռատիոյի եւրոպական երաժշտութեան բաժնի վարիչը: Ներկայ գտնուելով Պատմագրեանի Գահիրէի նուագահանդէսին, կը հրապիրէ զինք ռատիոյի եւրոպական կայանին համար կրկնելու զայն՝ նոյն երգչախումբով բայց Ռատիոյի Նուագախումբի նուագակցութեամբ: Սեպտեմբերի երկրորդ կէսին կը կայանայ նուագահանդէսը, որուն կը յաջորդէ՝ Սեպտեմբեր 30ին, Ռոզ Պատմագրեանի մենահամերգը նոյն կայանով, Ռատիոյի նուագախումբի նուագակցութեամբ, ղեկավարութեամբ Հիպէլի:

Պատմագրեաններու յաջողութիւնը անցած էր բոլոր ակնկալիքները:

Աղեքսանդրիան անմիջապէս համաձայնագրութիւն կը կնքէ հետը իբրեւ Պօղոսեան վարժարանի երաժշտութեան ուսուցիչ եւ Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցոյ խմբավար, որ հիմք կը հանդիսանայ իր յետագայ հնգամեայ կեցութեան: Այդ զոյգ պաշտօնները կը շարունակէ մինչեւ իր վերջնական մեկնումը 1941ին: Ընթացքին կը կազմակերպէ դպրոցական երգահանդէսներ եւ մանկական բեմադրութիւններ (*Շունն ու կապուն, Հեքիաթ, Տէրն ու ծառան, Նազէ*), հանրային նուագահանդէսներ Աղեքսանդրիա եւ Գահիրէ յատուկ կազմուած երգչախումբով եւ նուագախումբով, Եկմալեանի քառաձայն Պատարագի առաջին կատարումը Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցոյ մէջ, եւ երաժշտական հրատարակութիւններ, ներառեալ *Գանձարան հայկական երգերու* նոթագրուած կոթողային երգարանը՝ որ հայ երգարաններու գրականութեան մէջ ցարդ կը մնայ անգերազանցելի իր տարողութեամբ, այլազանութեամբ, նիւթերու նորութեամբ, բանաւոր մշակոյթի ներգրաւումով, իւրայատուկ տարբերակներով:

Հաճոյքով ստացայ Ձեր վերջին նամակը: Շնորհակալ եմ *Երաժշտարաններու*²⁷ համար ըրած կարգադրութեան համար:

Շատ ուրախ պիտի լինենք, եթէ իրօք քանի մ'օրով Աղեքսանդրիա իջնէիք, ինչպէս որ գրած էիք: Շատ բան պիտի պատմենք Ձեզի Սիրիայէն...

Ձեր աշակերտ-աշակերտուհիներէն, ընկերներէն, որոնք արդէն մէյ-մէյ պառաւ մամիկներ են... (Այս մէկը խօսքը մէջերնիս):

Հալէպէն շատ-շատեր Ձեզի կը հարցնէին եւ կը բարեւէին²⁸: Մանրամասնութիւնները՝ անձամբ:

Սիրելի Պրն. Ղազարոսեան! Եթէ իմ գիրքերուս հաշիւն 150 դրուշ մը ինձ հասցնէք, շատ ուրախ կը լինեմ: Դրամի պակասը շատ կը նեղէ զիս, մանաւանդ, որ թոշակ ալ վճարած չունին:

Կը սպասեմ եւ կը յայտնեմ շնորհակալութիւններս:

Ձերդ՝

Աշոտ Պատմագրեան

Ձերմ բարեւներ Ռօզի կողմնից:

939 31/10 Աղեքսանդրիա

2.- Աշոտ Պատմագրեանէն²⁹

Ազնիւ Պրն. Ղազարոսեան

²⁷ Եգիպտական տարիներուն, Պատմագրեան յաջողած է տպագրել հետեւեալ գիրքերն ու պրակները.- ա) *Երաժշտարան* (դասագիրք երաժշտական գրագիտութեան, Աղեքսանդրիա, 1937), բ) *Գանձարան հայկական երգերու* (Հրատ. Երուանդ Մարեան, Գահիրէ, 1937-40), գ) *Հայ երգեր* (Գահիրէ, Maison Papasian, 1941. [1. «Դուդուկ», քառաձայն խմբերգ, 2. «Եալալի», քառաձայն խմբերգ, 3. «Եար գիլա», քառաձայն խմբերգ, 4. «Հարալէ», քառաձայն խմբերգ, 5. «Դիլբար», մեններգ, 6. «Ել ու ել», մեններգ: Բոլորը դաշնակի նուագակցութեամբ], դ) *Օրօր* (մեններգ դաշնակի նուագակցութեամբ, Տպ. Ոսկետառ, Գահիրէ, անթուակիր), ե) *Դիլբար* (մեններգ դաշնակի նուագակցութեամբ, խօսք՝ ժողովրդական, Տպ. Ոսկետառ, Գահիրէ, անթուակիր), գ) *Իմ գարուն* (մեններգ դաշնակի նուագակցութեամբ, խօսք՝ Յ. Արամեան, Տպ. Ոսկետառ, Գահիրէ, անթուակիր), է) *Սիրտս* (մեններգ դաշնակի նուագակցութեամբ, խօսք՝ Հ. Արեգենց, Տպ. Ոսկետառ, Գահիրէ, անթուակիր), ը) *Սիրերգ* (մեններգ դաշնակի նուագակցութեամբ, խօսք՝ Գ. Մահարի, Տպ. Ոսկետառ, Գահիրէ, անթուակիր):

Երաժշտարան դասագիրքը 1937 կրթաշրջանէն սկսեալ կը կիրարկէ Պօղոսեան վարժարանի մէջ: Գահիրէի մէջ անոր ջատագովը կը հանդիսանայ Ղազարոսեան: «Գիրքը լոյս տեսաւ վերամուրին եւ առաջին հերթին մեր դպրոցում ընդունուեց որպէս դասագիրք: Նոյնը եղաւ նաեւ Կահիրէում, ուր դպրապետ Ղազարոս Ղազարոսեանը, բազմավաստակ երգի ուսուցիչը, ջանք թափեց եւ իւրացրեց մեթօդը» եւ սկսաւ գործադրել Գալուստեան վարժարանի մէջ (Պատմագրեան, *Իմ յուշերից*, էջ 222, 224):

²⁸ 1939ի ամառնային արձակուրդը Աշոտ եւ Ռօզ Պատմագրեանները կ'անցընեն Պէյրութ եւ Զահլէ (Պատմագրեան, *Իմ յուշերից*, էջ 259): Հաւանաբար անցած ըլլան նաեւ Հալէպէն:

²⁹ Երկձալ մէկ թերթ, թերթը՝ 27.5 x 21.8 սմ.:

Յարգելի բարեկամ!

Նոր-տարուայ առթիւ ջերմագին շնորհաւորութիւններ իմ եւ Տիկին Պատմագրեանի կողմանէ ուղարկում եմ Ձեզ:

Ձեր վերջին նամակը այսօր ստացայ: Սրբազանը³⁰ գրքերը նայեց, տեսաւ եւ մի քանի օր ալ քովը պահեց: Յոյս ունէ՛... «բան մը ընել»...: Պիտի ջանայ եկեղեցոյ համար գնել տալ. եթէ չը յաջողեց, պիտի ջանայ Թորգոմեան Մատենադարանի համար գնել: Ամէն պարագայի ես մինչեւ 17 ոսկիի համաձայնեցայ 4 գրքերու համար. ինքը սուղ չը գտաւ. միայն թէ՛ Հոգաբարձութեան համոզելու խնդիրը կայ: Ա՛յն ալ կարծեմ թէ՛ եթէ Դուք քիչ մը ջանք թափէք, կրնաք կարգադրել: Նոյնը ըսաւ նաեւ *Երաժշտարաններու* մասին: Օրերը կ'անցնին դժբախտաբար եւ մենք արդիւնքի չկրցանք հասնիլ: Իմ տպաւորութիւնս ա՛յն եղաւ, որ վերջին խօսքը Ձե՛րն է. եթէ Դուք վստահեցնէք Հոգաբարձութեան, թէ *Երաժշտարանները* յառաջիկայ տարոյն ընթացքին եթէ ոչ բոլորը, գոնէ կէսը կը գետնողէք, անպայման կը գնեն, նոյնպէս, եթէ պնդէք, թէ՛ Գահիրէի պէս գաղութ մը անհրաժեշտաբար շարականներու պէտք ունի, անոնք քանի մը ոսկիի խնդիր չեն հանի:

Կը խնդրեմ, ուրեմն, որ Ձեր կարելին չը խնայէք Սրբազան Հօր վրայ ազդելու օր առաջ կարգադրելու համար:

Ապաստումով եւ շնորհակալութեամբ
Ա. Պատմագրեան

2 յունվար 941

Է.- Արսէն Երկաթէն³¹

Գահիրէ 16 Հոկտ. 1961

Սիրելի Ղազարոս,

Այսօր առաջին անգամ ըլլալով Հելիոպոլիս գնացի եւ հանդիպեցայ Սարգիսին³²: Արդէն իսկ ինք կարգադրած է եղեր ամէն ինչ որպէսզի Աղեքս.ոյ առաջնորդարանէն կարենաս ստանալ քու ամսական հատուցումը: Ուրեմն այս մասին որեւէ մտահոգութիւն չես ունենար այլեւս:

Կը յուսամ որ ւաւելի հանգիստ ես հիմա, եւ մանաւանդ կանոնաւոր կերպով կը հետեւիս բժիշկին տուած պատուէրներուն: Պէտք է որ անտրտունջ համակերպինք

³⁰ Մամբրէ եպիսկոպոս Սիրունեան (1945ին՝ արքեպիսկոպոս):

³¹ Երկծալ մէկ թերթ, թերթը՝ 23.1 x 16.2 սմ.:

Արսէն Երկաթ (1893, Ամասիա–1969, Մոնթրէալ)՝ բանաստեղծ ու արձակագիր: Գահիրէ ապրած է 1907–66, անկէ ժամանակաւորապէս բացակայելով շրջագայութիւններու եւ ուսումի համար:

³² Սարգիս Սահակեան (1900, Կեսարիա–1978, Ֆրանսա), եգիպտահայ բանաստեղծ եւ արձակագիր, որ 1923ին Գահիրէի *Նոր շարժում*ին մէջ հրատարակած է իր առաջին բանաստեղծութիւնները Ա. Սեպուի ծածկանունով: Յետագային օգտագործած է նաեւ Արեգ Սանահին եւ Օդաքար ծածկանունները: Ունի երկու բանաստեղծական հատորներ՝ *Ձորալանք* (Տպ. Սահակ–Մեսրոպ, Գահիրէ, 1936) եւ *Բարձրբերդ* (Տպ. Սահակ–Մեսրոպ, Գահիրէ, 1946), նաեւ բազմաթիւ անտիպ գործեր: Երկար տարիներ եղած է Գահիրէի ազգային առաջնորդարանի հաշուապահը եւ այս հանգամանքով է որ օգնած է Ղազարոսեանի թոշակի հարցին (Եափուճեան, էջ 145–46):

այս կացութեան: Մենք հիմա դպրոցական տղաներու կը նմանինք կեանքի անսահման դպրոցին մէջ՝ ուրկէ ընթացաւարտ պիտի ըլլանք մահուան կողմէ որոշուած օրը: Մինչեւ այն ատեն հնազանդութեամբ եւ յարատեւօրէն պիտի ջանանք որ կեանքը՝ որ մեծ դաստիարակն է, մեզմէ դժգոհ ըլլալու պատճառներ չունենայ երբեք:

Անշուշտ որ ամէն առաւօտ կը հանդիպիս Բիւրատին³³: Մեր մեկնած առաւօտը երբ սրճարանին առջեւէն կ'անցնէինք, տեսանք զինքը որ գլուխը հակած՝ թերթ կը կարդար: Եթէ նոյն պահուն աչքերը վերցնէր, պիտի տեսնէր մեզ կառքին մէջ:

Սրտագին բարեւներս հաղորդէ իրեն:

Սարգիսը զարմանահար եղաւ, երբ իրեն խօսեցայ այն վեց հարիւր ոսկիին մասին՝ զոր վերադարձուցած ես առաջնորդարանին փոխան ընկալագրի: Անոր փոխարէն է որ ամէն ամիս քեզի գումար մը կը վճարուի:

Ուրեմն այս մասին ալ երազային յոյսեր մի՛ սնուցաներ հոգիիդ մէջ եւ արդէն պէտք ալ չունիս այդ գումարին՝ որ միայն երկու տարի կրնար կեանքդ ապահովել: Մինչդեռ հիմա լաւագոյն եւ պիտի համարձակիմ ըսել մինչեւ իսկ «անսպասելի» կարգադրութիւն մը ըրած է ազգը քեզի համար, կարգադրութիւն մը՝ որուն արժանի ես մեծապէս:

Եթէ յառաջիկայ շաբթուան մէջ Գահիրէ գալու ըլլաս, կը հանդիպինք իրարու Բիւրատին կամ Սարգիսին մօտ, մեր երկու բարեկամներուն՝ որոնց հոգիներուն հետ անխզելիօրէն շաղկապուած են մեր կարծես թէ շուարած հոգիները:

Սիրալի բարեւներով Ծաղիկէն³⁴ եւ ինձմէ,

Արսէն Երկաթ

3. Գ. Սիրելի պարոն Ներսէսեանին հաղորդել չմոռնաս մեր երկուքին ջերմ բարեւները:

Ը.- Արսէն Երկաթէն³⁵

Գահիրէ 8 Նոյեմբեր 1961

Սիրելի Ղազարոս,

Բիւրատին հետ դրկած նամակդ ստացայ շնորհակալութեամբ: Մեր սենեակին մէջ մոռցուած ներարկումի գործիքը մեզի կը պատկանի: Կը խնդրեմ որ այժմէն իսկ պայուսակիդ մէկ անկիւնը դնես, որպէսզի չմոռնաս հետդ բերել Գահիրէ վերադարձիդ:

Քանի մը անգամ հանդիպեցայ Բիւրատին, Սարգիսենց տունն ալ հաճելի հանդիպումներ ունեցանք եւ քեզ յիշեցինք:

Ուրախ եմ որ առողջութիւնդ աւելի լաւ է հիմա մեր սիրելի Ներսէսեանի հանգստաւէտ պանդոկին մէջ: Մեր երկուքին ջերմագին բարեւները հաղորդէ՝ իրեն:

Եթէ նոր տեղեկութիւններ ունենաս, գրէ՛ ինձի, վստահ ըլլալով որ ամենապարզ երկտող միջոցով քեզմէ՝ հաճոյք պիտի պատճառէ ինձի:

³³ Բիւրատ Վարժապետեան (1895, Խասկալ գիւղ-1963, Նիւ Եորք)՝ եգիպտահայ մանկավարժ եւ հմուտ հայկական եկեղեցական ծայնագրութեան: 1948-57՝ տնօրէն Հելիոպոլսոյ Նուպարեան ազգային վարժարանի: 1963ին գաղթած է Նիւ Եորք (Արտաշէն Հ. Գարտաշեան, *Նիւ Եորք եգիպտոսի հայոց պատմութեան համար, հատոր Գ.*, Վենետիկ, 1987, էջ 241):

³⁴ Ծաղիկ Երկաթ՝ Արսէն Երկաթի կողակիցը:

³⁵ Մէկ թերթ, գրուած երկու երեսները, թերթը՝ 14.5 x 21.8 սմ.:

Ծաղիկէն, ինձմէ, Բիւրատէն սիրալիր բարեւներ:
Քոյդ՝
Արսէն Երկաթ

**LETTERS FROM DIKRAN ZEYTUNTSIAN, ARSHJAG CHOBANIAN, ARMENAG
SHAHMURADIAN, ASHOD BADMAKERIAN AND ARSEN YERGAT TO GHAZAROS
GHAZAROSIAN**

(Summary)

HAIG AVAKIAN (haigavakian@yahoo.com)

Ghazaros Ghazaros dedicated some forty years of his life to Armenian music in the Egyptian Armenian community. He was the master of the church choir, taught music in Armenian schools and conducted a choir. Ghazarosian was born in Rodosto in 1884, had an initial musical education yet improved his knowledge through self-learning. He was deported in 1915 during the Armenian Genocide, when he lost his parents in Meskene. In mid-1916 he arrives in Aleppo and was offered the position of conductor of the church choir of Surp Karasun Manoug. During 1918 and 1919 he formed a choir, joined efforts with Hagop Uvezian and Parsegh Ganatchian and concurrently taught music in the local Armenian schools of Aleppo. After a short term in Adana, Ghazarosian left for Cairo to conduct the local church choir for the next forty years until 1960. Concurrently he formed a choir, Shnorhali, which further enriched the musical history of the Egyptian Armenian community. Ghazarosian was knowledgeable about Armenian church music and stood out as an authority in the field. He communicated actively with renowned figures of Armenian culture of the time.

A set of eight letters sent to him by renowned Armenian cultural figures is published here. These shed light on certain aspects of their musical and/or cultural activities and add details about the challenges of promoting Armenian music in the 1920s.